

Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης

Τόμ. 2016, Αρ. 1

Πρακτικά 6ου Συνεδρίου

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ Π.Τ.Δ.Ε.
ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΗΣ ΨΥΧΟΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

6^ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων
24-26 Ιουνίου 2016

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ISSN: 2529-1157

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

~~Παπαδόπουλος~~ Ιωάννης

Πολυτρονοπούλου Σταυρούλα

~~Μπασιά~~ Αγγελική

ΙΟΥΝΙΟΣ 2016

Επικοινωνία στην εκπαίδευση από απόσταση: Ο ρόλος του διδάσκοντος

Νικόλαος Λεβέντης

doi: [10.12681/edusc.972](https://doi.org/10.12681/edusc.972)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λεβέντης Ν. (2017). Επικοινωνία στην εκπαίδευση από απόσταση: Ο ρόλος του διδάσκοντος. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 2016(1), 518–533. <https://doi.org/10.12681/edusc.972>

Επικοινωνία στην εκπαίδευση από απόσταση: Ο ρόλος του διδάσκοντος

Νικόλαος Λεβέντης

Μεταπτυχιακός Φοιτητής Εκπαιδευτικής Τεχνολογίας, EUC

nik.leventis@gmail.com

Περίληψη

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αποτελεί ένα νέο είδος εκπαίδευσης για τα εκπαιδευτικά δεδομένα, το οποίο κατακρίνεται για την ελλιπή επαφή ανάμεσα στον εκπαιδευτή και τον εκπαιδευόμενο. Η παρούσα μελέτη παρουσιάζει το ζήτημα της επικοινωνίας στις σπουδές από απόσταση με έμφαση στο ρόλο του διδάσκοντα, διότι, με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία, η σχέση επικοινωνίας που αναπτύσσει ο εκπαιδευτής με τους εκπαιδευόμενους επηρεάζει θετικά ή αρνητικά τη σχέση που αναπτύσσουν οι διδασκόμενοι με τις σπουδές τους. Σκοποί της μελέτης είναι η συνειδητοποίηση της εκπαίδευσης από απόσταση, του ταχύτερα εξελισσόμενου τομέα της εκπαίδευσης σήμερα, ως μιας ευκαιρίας για τους διδάσκοντες να αναπτύξουν τις επικοινωνιακές τους ικανότητες και ως ενός διαφορετικού είδους εκπαίδευσης πέρα της δια ζώσης. Τα αποτελέσματα της μελέτης μας πληροφορούν για την θετική συμβολή των νέων τεχνολογιών στη διδασκαλία, το κομβικό ρόλο του εκπαιδευτή για την καλλιέργεια της υγιούς χρήσης του διαδικτύου και την ανάγκη ύπαρξης επικοινωνίας μεταξύ των μελών της κοινότητας. Τέλος, προτείνονται πρακτικές προώθησης της επικοινωνίας με τους φοιτητές που έχουν ως σκοπό την ενδυνάμωση της αίσθησης του (συν)ανήκειν σε μια ψηφιακή κοινότητα/οικογένεια, στοιχείο ιδιαίτερα σημαντικό για την μη συμβατική δια ζώσης σπουδή.

Λέξεις-κλειδιά

Επικοινωνία, εκπαίδευση από απόσταση, διδάσκων, πρακτικές επικοινωνίας και υλοποίησης, ηλεκτρονική μάθηση

Abstract

Distance education is usually accused for the lack of face-to-face contact between the teacher and the student. This study presents the subject of communication in

distance education, with emphasis on teachers' role, because the quality of communication which is developed between a student and a teacher affects in a positive or negative way the academic progress of the student. The aims of study are the understanding of distance education as a chance for teachers to develop their communication skills and as a different type of education, which is not necessarily bad. The results of the study inform us for the positive contribution of new technologies in teaching, the crucial role of the teacher for the healthy or unhealthy relationship that students develop with new technologies and the vital role of communication among the members of an educational community. Finally, some communicational practices are proposed aiming to boost the sense of belonging in an online community, a vital element for e-learning in general.

Keywords

Communication, distance education, teacher, communication and implementation practices, e-learning

Ορίζοντας Το E-Learning

Η ηλεκτρονική μάθηση είναι η εκπαιδευτική διαδικασία που πραγματοποιείται μέσα από τη χρήση νέων τεχνολογιών, με στόχο τον εμπλουτισμό της μαθησιακής και διδακτικής εμπειρίας (Obringer, 2001). Η Obringer (2001) διακρίνει τέσσερις κατηγορίες ηλεκτρονικής μάθησης:

1. βάσεις δεδομένων, στις οποίες βρίσκονται οι προς μάθηση πληροφορίες (knowledgedatabase),
2. μάθηση μέσω διαδικτυακής υποστήριξης ή μάθηση με συμβουλευτικό χαρακτήρα, που κάνει χρήση e-mail, forums κ.ά (onlinesupport),
3. ασύγχρονη εκπαίδευση, η οποία συνδέεται στενά με την εξ αποστάσεως ασύγχρονη διαδικτυακή εκπαίδευση (asynchronous training) και
4. σύγχρονη εκπαίδευση, η οποία πραγματοποιείται διαδικτυακά σε κοινό χρόνο για τον εκπαιδευτικό και τον εκπαιδευόμενο (synchronous training).

Ο Hrastinski (2008), από την πλευρά του, θεωρεί ότι το e-learning διακρίνεται σε δύο μορφές: στη σύγχρονη εξ αποστάσεως διαδικτυακή μάθηση και στην ασύγχρονη εξ αποστάσεως διαδικτυακή μάθηση. Επομένως, η μόνη διαφορά τους έγκειται στη ταυτόχρονη επικοινωνία μεταξύ διδάσκοντα-διδασκομένων, η οποία παρατηρείται στη σύγχρονη μορφή ηλεκτρονικής μάθησης και δεν εντοπίζεται στην ασύγχρονη μορφή του e-learning. Στην ελληνική βιβλιογραφία, η έννοια του e-learning αποδίδεται με τον όρο «*τηλεκπαίδευση*» (Γκελαμέρης, 2015), δηλαδή εκπαίδευση από απόσταση, εφόσον το πρώτο συνθετικό της λέξης, δηλαδή το «*τηλέ-*», σημαίνει από μακριά. Όμως, η μόλις εκτεθείσα θέση δεν αποδίδει πλήρως το περιεχόμενο του όρου, αφού κατά το Ευρωπαϊκό Κέντρο Ανάπτυξης Επαγγελματικής Κατάρτισης (*European centre for the development of Vocational Training*) το e-learning θεωρείται ως η «*μάθηση που υποστηρίζεται από τεχνολογίες πληροφορίας και επικοινωνίας*», και ότι ηλεκτρονική μάθηση μπορεί να υπάρξει και δια ζώσης και εξ αποστάσεως (2014: 72). Οι Smaldino et al. (2008/ 2010), από την πλευρά τους, πιστεύουν ότι η διαδικτυακή μάθηση και η ηλεκτρονική μάθηση ταυτίζονται, αφού δεν μπορεί να υπάρξει e-learning άνευ διαδικτύου. Επιπλέον, οι ίδιοι μελετητές, προβαίνουν στη διάκριση μεταξύ:

- μικτής ή υβριδικής μάθησης, όταν χρησιμοποιούνται μικτά η άμεση διαπροσωπική επαφή με την υποστήριξη των Τ.Π.Ε. και η διαδικτυακή εξ αποστάσεως σπουδή (*blended learning*), και
- ασύγχρονης μάθησης, όταν αυτή πραγματοποιείται εξ αποστάσεως online.

Εντός παρόμοιου πλαισίου, κινείται ο Γκελαμέρης (2015), ο οποίος διακρίνει την ηλεκτρονική μάθηση σε εξ αποστάσεως, που πραγματοποιείται με σύγχρονο ή ασύγχρονο τρόπο, και σε μικτή ή υβριδική μάθηση.

Ως πλεονεκτήματα της ηλεκτρονικής μάθησης αξίζει να σημειώσουμε τη χρήση πολυμέσων για την προσφορά πολυμορφικού υλικού, το χαμηλότερο κόστος των σπουδών, την προσαρμογή της μάθησης στους ρυθμούς του ατόμου, τη μάθηση ανεξαρτήτως χρόνου και χώρου, τη δυνατότητα διάδρασης με τους συνδιδασκόμενους, τον διδάσκοντα και το εκπαιδευτικό υλικό, και τη προσφορά κινήτρων για μάθηση κ.ά. (Obinger, 2001). Το περιεχόμενο της διδασκαλίας, το

διδασκαλικό πλαίσιο, η εκπαιδευτική διαδικασία και τα χρησιμοποιούμενα μέσα συγκροτούν το θεωρητικό πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και συντείνουν στον πολυμορφικό χαρακτήρα της (Φραγκάκη&Λιοναράκης, 2009a).

E-Learning & Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Η εκπαίδευση από απόσταση αποτελεί ένα από τα είδη του όρου ομπρέλα e-learning. Η σημασία της παρούσας ενότητας έγκειται στο γεγονός ότι η ηλεκτρονική μάθηση και η εξ αποστάσεως εκπαίδευση συχνά ταυτίζονται (Γκελαμέρης, 2015). Έτσι, μέσα από μια σύντομη ειδική αναφορά στην έννοια της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σκιαγραφείται η σχέση μεταξύ αυτής και του e-learning.

Μέσα στο σύγχρονο εκπαιδευτικό και κοινωνικό πλαίσιο, πλέον, η εκπαίδευση δεν γνωρίζει χωρικούς ή χρονικούς περιορισμούς. Ως εξ αποστάσεως εκπαίδευση ορίζεται το είδος της εκπαίδευσης το οποίο πραγματοποιείται ως επί το πλείστον εκτός της φυσικής τάξης με τη χρήση των νέων τεχνολογιών (Holmberg, 1977). Με τον παραπάνω ορισμό συμφωνούν και οι Smaldinoetal. (2008/ 2010), οι οποίοι θεωρούν ότι η εξ αποστάσεως σπουδή δεν λαμβάνει υπόψη της τα στοιχεία του χώρου και του χρόνου. Με άλλα λόγια, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση συνιστά ένα είδος διδακτικής πρακτικής στο πλαίσιο της οποίας εκπαιδευτικός και εκπαιδευόμενοι διαχωρίζονται ως προς το χρόνο και του χώρο (Holmberg, 2003). Ο δε Rumble (1989) τονίζει στον ορισμό του την έλλειψη άμεσης επαφής μεταξύ εκπαιδευτικού και εκπαιδευομένων, σημειώνοντας την άμεση επικοινωνία ως αναγκαίο στοιχείο της μάθησης, γι' αυτό και κρίνει αρνητικά την εκπαίδευση από απόσταση.

Ο πολυμορφικός χαρακτήρας της εκπαίδευσης από απόσταση αναδεικνύει την ευέλικτη λειτουργία του εν λόγω είδους σπουδής. Όπως συμπεραίνουμε από τη διεθνή βιβλιογραφία η εξ αποστάσεως εκπαίδευση προσαρμόζει και εναρμονίζεται (σ)τα διαρκώς ανανεούμενα εκπαιδευτικά δεδομένα (*uptodatedata*). Τόσο στη θεωρία όσο και στη πράξη η εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι πολυεπίπεδη, αφού δύνανται να παρέχει μαζική και προσωποποιημένη εκπαίδευση, διαθεματική και ποιοτική διδασκαλία, ευέλικτη και ενδιαφέρουσα μάθηση (Λιοναράκης, 2006).

Η Επικοινωνία Στην Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Η ραγδαία και απότομη τεχνολογική πρόοδος από το 1970 και εξής επέδρασε καταλυτικά σε πολλούς επιστημονικούς κλάδους ένας εκ των οποίων υπήρξε και ο κλάδος της εκπαίδευσης (Σολομωνίδου, 2006). Μέσα στο σύγχρονο εκπαιδευτικό και

κοινωνικό πλαίσιο, οι Τεχνολογίες της Πληροφορίας και Επικοινωνίας (Τ.Π.Ε.) χάρη στο διαδραστικό χαρακτήρα τους διευκολύνουν τη διδασκαλία, τη μάθηση και την αξιολόγηση των μαθητών. Ο διδάσκων, χάνει το δασκαλοκεντρικό του ρόλο, και μετατρέπεται, καθ' όλη τη διάρκεια της επιτέλεσης της εκπαιδευτικής πράξης σε συνεργάτη, εμπνευστή, συντονιστή, διευκολυντή, παρατηρητή και υποστηρικτή (Παπαδημητρίου & Λιοναράκης, 2010· Κουκουνάρας-Λιάγκης, 2010· Beaudoin, 1990).

Σε γενικό επίπεδο, η επικοινωνία μεταξύ διδάσκοντα-διδασκομένου και των διδασκομένων μεταξύ τους είναι ζωτικής σημασίας είτε πρόκειται για προγράμματα εξ αποστάσεως είτε δια ζώσης εκπαίδευσης. Ωστόσο, ειδικά η εξ αποστάσεως εκπαίδευση επικρίνεται για ότι τα άτομα, που επιλέγουν το εν λόγω είδος εκπαίδευσης, υιοθετούν μια ανεξάρτητη στάση, μια στάση «μοναχικού λύκου» (Brown et al., 2015). Το ζήτημα της επικοινωνίας στη εκπαίδευση από απόσταση έφεραν στο προσκήνιο ομαθητοκεντρικές θεωρίες μάθησης (Beaudoin, 1990).

Χαρακτηριστικό παράδειγμά εξ αποστάσεως εκπαίδευσης αποτελούν τα εικονικά πανεπιστήμια. Λέγοντας εικονικά πανεπιστήμια αναφερόμαστε σε μη συμβατικά πανεπιστήμια, αλλά σε ιδρύματα τα οποία διεκπεραιώνουν τη διδασκαλία τους και τις λοιπές δραστηριότητές τους μέσω των νέων τεχνολογιών (Αναστασιάδης κ.ά., 2005). Η αμφίδρομη επικοινωνία εξασφαλίζεται μέσω υπολογιστή. Με αυτό στο νου κατανοούμε την ιδιαίτερη σημασία της επικοινωνίας στις σπουδές από απόσταση. Επιπλέον, δεδομένου ότι ο ήχος και η εικόνα αποτελούν βασικά στοιχεία επικοινωνίας η εκπαίδευση από απόσταση κάνει χρήση ποικίλων τηλεπικοινωνιακών εργαλείων, με στόχο την εγκαθίδρυση ενός πλαισίου αλληλεπιδραστική μάθησης και διδασκαλίας, ώστε να δίνεται η εντύπωση όσο το δυνατόν πιο άμεσης επαφής μεταξύ των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας (Smaldino et al., 2008/ 2010).

«Στον κυβερνοχώρο η κοινωνικότητα, αλλάζει μορφή, το άτομο μαθαίνει να επικοινωνεί και να συνεργάζεται απαλλαγμένο από πιθανή αναστολή να εκτεθεί διαπροσωπικά» σημειώνουν χαρακτηριστικά, οι Αναστασιάδης κ.ά. (2005: 291). Η επικοινωνία στην εκπαίδευση από απόσταση βοηθά τον εκπαιδευόμενο να εκφράσει απορίες και καλλιεργεί δημιουργικές σχέσεις μεταξύ των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας (Ζυγούρης & Μαυροειδής, 2011). Η ουσιαστική ένταξη ενός φοιτητή στην εκπαιδευτική κοινότητα βελτιώνει την ακαδημαϊκή επίδοσή του, διότι νιώθει ότι αποτελεί σημαντικό μέλος μιας «οικογένειας» (Brown et al., 2015).

Επιπλέον, άτομα απομακρυσμένων περιοχών και άτομα με ειδικές ανάγκες επωφελούνται ιδιαίτερα στην επικοινωνία χάρη στο είδος της εικονικής εκπαίδευσης, και στα τηλεπικοινωνιακά συστήματα ευρύτερα (Αναστασιάδης κ.ά., 2005).

Ο Ρόλος Του Διδάσκοντα Στην Επικοινωνία Με Τους Φοιτητές

Όσο διαφέρει ο εξ αποστάσεως τύπος εκπαίδευσης από τον δια ζώσης τόσο διαφορετικός είναι και ο ρόλος που διαδραματίζει ο εκπαιδευτικός σε κάθε τύπο. Στην εκπαίδευση από απόσταση ως αίθουσα διδασκαλίας λειτουργούν τα τεχνολογικά μέσα και ειδικότερα οι υπηρεσίες τηλεπικοινωνίας, οι οποίες δημιουργούν ένα ηλεκτρονικό περιβάλλον με δυνατότητες αλληλεπίδρασης και διαλόγου (Smaldinoetal., 2008/ 2010). Στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση η μελέτη του υλικού και η μάθησή του από τον εκπαιδευόμενο είναι σε κάποιο βαθμό ατομική/προσωπική υπόθεση. Έτσι, ο εκπαιδευτικός διαδραματίζει ρόλο διευκολυντή και μεσολαβητή της μάθησης. Επιπλέον, στις εξ αποστάσεως σπουδές ο εκπαιδευτικός απαιτείται να είναι συντονιστής της πορείας της μάθησης, γνώστης του αντικειμένου του, να έχει άριστες γνώσης χειρισμού της τεχνολογίας (λύνοντας αποτελεσματικά τα τυχόν προκύπτοντα τεχνικά προβλήματα κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας), να είναι εμπνευστής και να λειτουργεί ως σύμβουλος σπουδών (Beaudoin, 1990· Παπαδημητρίου & Λιοναράκης, 2010· Ζυγούρης & Μαυροειδής, 2011). Ο εκπαιδευτικός καλείται να αποδεχτεί τις δυνατότητες της εκπαιδευτικής τεχνολογίας, ώστε να συμβάλει σε μια ανακαλυπτική μάθηση συνεργατικού χαρακτήρα, στο πνεύμα του εποικοδομητισμού (Σολομωνίδου, 2006). Ο σύγχρονος εκπαιδευτικός καλείται να συνειδητοποιήσει ότι η μάθηση είναι αποτέλεσμα ενεργής συμμετοχής στα τεκτονόμενα της τάξης, και, επομένως, οι νέες τεχνολογίες συνιστούν αναγκαίο στοιχείο της εκπαιδευτικής πράξης, ώστε στο επιτελεστικό της πλαίσιο να συνδυάζει τη χρήση όλων δεξιοτήτων των μαθητών και την ενεργό συμμετοχή τους (Eisner, 1998· Rocard & al., 2007), υποδεικνύοντας τοιούτο τρόπο χρήσης της τεχνολογίας ως εκπαιδευτικού και επικοινωνιακού μέσου (Κότσαρη, 2014). Οι εξ αποστάσεως φοιτητές, ελλείψει της δια ζώσης επικοινωνίας με το διδάσκοντα που απολαμβάνουν οι μαθητές της συμβατικής εκπαίδευσης έχουν ανάγκη επικοινωνίας και υποστήριξης, διότι δεν έχουν την ακαδημαϊκή εκείνη γνώση που θα τους επέτρεπε να διαχειριστούν ουσιαστικά το προς μελέτη υλικό (Παπαδημητρίου & Λιοναράκης, 2010). Έρευνες έδειξαν ότι εκπαιδευτικοί χωρίς επικοινωνιακές δεξιότητες και υποστηρικτικό χαρακτήρα (ιδίως στα πρώτα στάδια

των εξ αποστάσεως σπουδών) επηρεάζουν αρνητικά την πορεία των σπουδών των φοιτητών τους (Ζυγούρης& Μαυροειδής, 2011; Brownetal., 2015).

Στην σημερινή εκπαίδευση κρίνεται ωφέλιμη η τόνωση της επικοινωνίας και της αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας, ιδιαίτερα δε αν λάβουμε υπόψη μας ότι οι εκπαιδευτικοί ασκούν σημαντική επιρροή στους μαθητές, οι μαθητές επιθυμούν την επικοινωνία με τους εκπαιδευτικούς τους και η πολυτροπικότητα των σύγχρονων μεθόδων διδασκαλίας συμβαδίζει με την κοινωνικότητα και την επικοινωνία (Κουκουνάρας-Λιάγκης, 2010). Η έρευνα των Brownet. al (2015) τονίζει, την ανάγκη αντιμετώπισης των «μοναχικών λύκων» με την ενθάρρυνση των φοιτητών για διάδραση με τους διδάσκοντες και τους συμμαθητές τους, κάνοντας χρήση των ποικίλων ηλεκτρονικών διαδικτυακών μέσων που η τεχνολογία σήμερα προσφέρει. Το φαινόμενο των «μοναχικών λύκων», δηλαδή των φοιτητών που στηρίζονται εξ ολοκλήρου στις προσωπικές τους δυνατότητες μεγεθύνεται συνεχώς στις εξ αποστάσεως σπουδές. Έτσι, τα πανεπιστημιακά ιδρύματα, μέσω των προσώπων τους, είναι ανάγκη να υποστηρίξουν τους φοιτητές τους για να μην νιώθουν παραμελημένοι, αλλά αντιθέτως να αισθάνονται ότι ανήκουν σε μια κοινότητα (Ζυγούρης& Μαυροειδής, 2011). Κατά τους Ραλλιά& Αναστασιάδη (2015), μάλιστα, η ποιότητα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης κρίνεται σε σημαντικό βαθμό επί τη βάση της επικοινωνίας μεταξύ των δυο μερών της εκπαιδευτικής πράξης, του διδάσκοντα και του διδασκομένου.

Στο πλαίσιο της τεχνολογικής προόδου και της αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση δημιουργήθηκαν ποικίλα εργαλεία επικοινωνίας και συνεργασίας. Είναι, λοιπόν, στο χέρι του διδάσκοντα η προώθηση και ενθάρρυνση της επικοινωνίας στην εκπαίδευση από απόσταση.¹ Αξίζει εδώ να σημειωθεί, ότι η γνώση χειρισμού της τεχνολογίας τόσο από τον εκπαιδευτή όσο και τον εκπαιδευόμενο αποτελεί βασικό παράγοντα ορθής επικοινωνίας (Hillesheim, 1998).

Το Εκπαιδευτικό Υλικό Ως Διδάσκων

Η ιδιαιτερότητα της εκπαίδευσης από απόσταση, όπως είπαμε και παραπάνω, έγκειται στην έλλειψη πρόσωπο με πρόσωπο επαφής μεταξύ διδάσκοντα και

¹ Στις σπουδές από απόσταση εξίσου σημαντικός είναι και ο ρόλος τους μαθητή, ο οποίος οφείλει να αποδέχεται τις πρακτικές που υιοθετεί ο διδάσκοντας προς τόνωση της επικοινωνίας, να συμμετέχει ενεργά στις συζητήσεις, να επιδιώκει την επικοινωνία με τους συμμαθητές του (ακόμα και υπό τη μορφή της ανατροφοδότησης), και να είναι συνεργάσιμος (Ζυγούρης& Μαυροειδής, 2011). Αυτά αναφέρουμε ενδεικτικά καθότι ο ρόλος του μαθητή στηνεκπαίδευση από απόσταση δεν είναι αυτό που εξετάζουμε –θα μπορούσε, όμως, να αποτελέσει αντικείμενο επόμενης μελέτης.

διδασκόμενου. Αυτό το χαρακτηριστικό της καθορίζει σε κύριο βαθμό τον τρόπο μετάδοσης της πληροφορίας υποδεικνύοντας ως αναγκαία τη μετατροπή του εκπαιδευτικού υλικού στα χαρακτηριστικά της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, ώστε να καλύπτεται το κενό της έλλειψης δια ζώσης επικοινωνίας. Οι σπουδές από απόσταση περιλαμβάνουν το στοιχείο της ανεξάρτητης μάθησης. Εντός αυτού του πλαισίου, λοιπόν, το εκπαιδευτικό υλικό οφείλει να συμβάλλει θετικά στη διαδικασία της ανεξάρτητης μελέτης, ώστε π.χ. να μη δημιουργούνται στο διδασκόμενο απορίες και λανθασμένες εντυπώσεις, τις οποίες δεν μπορεί να λύσει και να διορθώσει άμεσα. Το εκπαιδευτικό υλικό στην εκπαίδευση από απόσταση επιτελεί τις διδακτικές λειτουργίες του απόντος διδάσκοντα προωθώντας την ανακαλυπτική μάθηση μέσω της αλληλεπίδρασης του εκπαιδευομένου με το προς μελέτη υλικό (Ζησίμου&Αθανασούλα, 2015·Ματραλής, 1998· Ματραλής&Λυκουργιώτης, 1998).

Η ακαδημαϊκή και παιδαγωγική ποιότητα του εκπαιδευτικού υλικού, έντυπου και ψηφιακού, καθορίζεται από τους σαφείς μαθησιακούς στόχους, την επιστημονικά τεκμηριωμένη και σαφή παρουσίαση του περιεχομένου, τις αναφορές σε βοηθητικό υλικό και τη συνάφεια του περιεχομένου με το προφίλ των εκπαιδευομένων. Πιο συγκεκριμένα, ως προς το ζήτημα της επικοινωνίας, το εκπαιδευτικό υλικό στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση πρέπει να επεξηγεί δύσκολα σημεία και έννοιες, να προωθεί την ενεργό μάθηση, να ενθαρρύνει την αλληλεπίδραση, να είναι διαδραστικό, να είναι φιλικό προς τους εκπαιδευόμενους κ.λπ. (Ραλλιάς& Αναστασιάδης, 2015; Ζησίμου&Αθανασούλα, 2015· Μουζακιάτου&Κανονάκη, 2015·Ματραλής, 1998· Ματραλής&Λυκουργιώτης, 1998).

Η χρήση εικόνων είναι επιβεβλημένη για το εκπαιδευτικό υλικό εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, επειδή μια εικόνα είναι ικανή να επικοινωνήσει το περιεχόμενο και να οξύνει μέσω της αναπαράστασης των εννοιών την κριτική σκέψη, τη φαντασία και τη δημιουργικότητα (Μουζακιάτου&Κανονάκη, 2015). Συμπεραίνουμε, λοιπόν, τον ερμηνευτικό και επικοινωνιακό χαρακτήρα της εικόνας στο εκπαιδευτικό υλικό της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (Πλειός, 2005).

Το σωστά διαμορφωμένο εκπαιδευτικό υλικό στην εκπαίδευση από απόσταση θέτει σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ του εκπαιδευόμενου και του αντικειμένου της μελέτης του, με συνέπεια η διδασκαλία να εμπεριέχεται στο εκπαιδευτικό υλικό. Στην εκπαίδευση από απόσταση υπάρχουν τρία είδη επικοινωνίας: η επικοινωνία διδάσκοντα-διδασκόμενου, η επικοινωνία μεταξύ των διδασκόμενων και η επικοινωνία διδασκόμενου-εκπαιδευτικού υλικού. (Ραλλιάς& Αναστασιάδης, 2015).

Το κατάλληλο διδακτικό υλικό είναι η μεγαλύτερη υποστήριξη που μπορεί να λάβει ένας φοιτητής εκπαίδευσης από απόσταση από το ίδρυμα στο οποίο φοιτά (Βαλασίδου, 2005).

Οι Τεχνολογίες Του E-Learning

Το e-learning, όπως έχουμε αναφέρει και παραπάνω, αποτελεί έναν όρο ομπρέλα, για τα είδη μάθησης που χρησιμοποιούν ηλεκτρονικά μέσα. Οι τεχνολογίες υλοποίησης, λοιπόν, που θα αναφερθούν παρακάτω είναι κοινές και για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Τα τεχνολογικά μέσα που χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο της ηλεκτρονικής μάθησης είναι συμβατικά και διαδικτυακά μέσα προβολής εικόνων, ήχου, βίντεο και κειμένων (Smaldinoetal., 2008/ 2010). Ειδικότερα, ως προς τις τεχνολογίες υλοποίησης του e-learning, στις μέρες μας, αυτές αξιοποιούν κατά κύριο λόγο διαδικτυακά εργαλεία και υπηρεσίες, ώστε δια της χρήσης αυτών να εμπλουτίσουν τη διαδικασία της διδασκαλίας και να συμβάλλουν σε υψηλότερης ποιότητας μάθηση. Η χρήση ψηφιακών εργαλείων και υπηρεσιών στη διδασκαλία (εξ αποστάσεως και μη) υποστηρίζει αποτελεσματικά τη διαδικασία της μάθησης, την κοινωνικότητα και την επικοινωνία, υπό την προϋπόθεση ότι η διαδικασία της διδασκαλίας οργανώνεται προσεκτικά και καθοδηγείται με μεντορική μαεστρία από τον διδάσκοντα (Παπαδημητρίου & Λιοναράκης, 2010).

Τεχνολογίες υλοποίησης του e-learning, πέρα του αναγκαίου ηλεκτρονικού υπολογιστή, αποτελούν: cds και dvds (συμβατικά μέσα), ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, ebooks, εργαλεία και υπηρεσίες του web 2.0, εκπαιδευτικά λογισμικά, webcameras, ηλεκτρονικές πλατφόρμες μάθησης, ενδοδίκτυα, ιστοσελίδες με εκπαιδευτικό υλικό σε κειμενική και οπτικοακουστική μορφή, τηλεπικοινωνίες, εργαλεία ψηφιακού ή αναλογικού ήχου και εικόνας, ηλεκτρονικά περιβάλλοντα με δυνατότητες αλληλεπίδρασης, συνεργασίας και διαλόγου κ.λπ. (Smaldinoatal., 2008/ 2010). Φαίνεται, λοιπόν, ότι η ηλεκτρονική εκπαίδευση χρησιμοποιεί ποικίλλα τεχνολογικά εργαλεία και υπηρεσίες προκειμένου να προσφέρει μια υψηλού επιπέδου διδασκαλία και να διευκολύνει τη μάθηση. Η πολυμεσική παρουσίαση της γνώσης (δηλαδή ο συντονισμός ποικίλων μορφών τεχνολογίας ώστε το διδακτικό υλικό να απευθύνεται σε πολλές αισθήσεις) λειτουργεί ταυτόχρονα παιδαγωγικά και αισθητικά, με συνέπεια η ηλεκτρονική μάθηση να αναδεικνύει την πολυπλοκότητά της.

Τα (κλειστού και ανοικτού κώδικά) Συστήματα Διαχείρισης Μάθησης (Σ.Δ.Μ.), δηλ. συστήματα αυτοματοποίησης της εκπαιδευτικής διαδικασίας (π.χ. Moodle), τα Συστήματα Διαχείρισης Διδακτικών Ενοτήτων (Σ.Δ.Δ.Ε.), τα οποία αφορούν στο εκπαιδευτικό υλικό και την αξιολόγηση των εκπαιδευομένων (π.χ. Blackboard), και τα Συστήματα Διαχείρισης Μαθησιακού Περιεχομένου (Σ.Δ.Μ.Π.), τα οποία συνδυάζουν τα χαρακτηριστικά των Σ.Δ.Μ. και Σ.Δ.Δ.Ε. και υποστηρίζουν ένα εύρος εργασιών από τη διαχείριση πληροφοριών όσο και στοιχείων που αφορούν στη μαθησιακή διαδικασία, αποτελούν βασικές τεχνολογίες υλοποίησης του e-learning (Γκελαμέρης, 2015). Τα εικονικά πανεπιστήμια και οι ψηφιακές κοινότητες μάθησης για να υλοποιήσουν το εκπαιδευτικό έργο τους αξιοποιούν Προηγμένες Μαθησιακές Τεχνολογίες και (Εικονικά) Περιβάλλοντα Μάθησης (Φραγκάκη&Λιοναράκης, 2009b).

Πρακτικές Προώθησης Της Επικοινωνίας ΜεΤους Φοιτητές

Όπως αναφέραμε παραπάνω, η έρευνα των Brown et. al (2015) υπογραμμίζει την σημασία της επικοινωνίας στις εξ αποστάσεως σπουδές, ώστε οι φοιτητές να αισθάνονται ότι ανήκουν σε μια κοινότητα. Η επικοινωνία μεταξύ εκπαιδευομένου και εκπαιδευτή θα μπορούσε να διευκολυνθεί και να ενθαρρυνθεί με τη χρήση εργαλείων επικοινωνίας, όπως χρήση του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, παροχή καταλόγου στοιχείων επικοινωνίας διδασκόμενων και διδασκόντων, συστηματική πραγματοποίηση τηλεσυναντήσεων (ομαδικών (εκπαιδευτής-εκπαιδευόμενοι) και ατομικών (εκπαιδευτής-εκπαιδευόμενος)) προς επίλυση αποριών ή προβληματισμών και παρουσίασης του εκπαιδευτικού υλικού, δημιουργία ομάδων συζητήσεων (forum), δημιουργία κοινοτήτων μάθησης/διερεύνησης ή/και ενδιαφέροντος, δυνατότητα τηλεφωνικής επικοινωνίας και βιντεοκλήσεων, ενεργοποιημένα δωμάτια (chatrooms), χρήση διαδικτυακών συνεργατικών περιβαλλόντων κ.λπ. (Σολομωνίδου, 2006· Παπαδημητρίου & Λιοναράκης, 2010· Ζυγούρης & Μαυροειδής, 2011· Καρατζά, χ.η.).

Ειδικότερα, όσον αφορά στο ζήτημα των τηλεσυναντήσεων είναι ωφέλιμη μια ρύθμιση του χρόνου ομιλίας των φοιτητών από πλευράς του διδάσκοντα, αφού «οι πιο ομιλητικοί και γνώστες των νέων τεχνολογιών φοιτητές, κυριαρχούν στις συζητήσεις με αποκλεισμό των περισσότερο προβληματισμένων, ή αυτών που έχουν περιορισμένο χρόνο για παρεμβάσεις και συνεισφορά» (Παπαδημητρίου & Λιοναράκης, 2010: 119).

Επομένως, κρίνουμε ότι τον εκπαιδευτικό θα βοηθούσε η χρήση χρονόμετρου, ώστε να ορίζεται ένα χρονικό πλαίσιο ομιλίας ίσο για όλους τους φοιτητές.

Επιπλέον, ο εξ αποστάσεως εκπαιδευτικός, αν αντιμετωπίσει απροθυμία από πλευράς των φοιτητών για ομαδοσυνεργατικές δραστηριότητες, δύναται να επιβάλλει τη συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευομένων, ώστε να ωθήσει τους τελευταίους να έρθουν σε επικοινωνία με τους συμμαθητές τους και να συνεργαστούν. Σε δεύτερη φάση, να οργανώνει ο ίδιος τις ομάδες των μαθητών, λαμβάνοντας υπόψη το ιστορικό συνεργασιών των μαθητών του, ώστε να μην συνεργάζονται κάθε φορά οι ίδιοι με τους ίδιους.Τοιουτοτρόπως, φρονούμε ότι θα ενδυναμωνόταν η κοινωνικότητα των διδασκομένων. Σύμφωνα με τις αρχές του οικοδομισμού, στα πλαίσια της αλληλεπίδρασης των μελών μιας ομάδας, οικοδομείται επαγωγικά και συλλογικά η πορεία προς την γνώση (Κόμης, 2004).

Τέλος, οι Brown etal. (2015) προτείνουν στους ιθύνοντες των εξ αποστάσεως σπουδών να μην προβαίνουν σε έναν «βάνανσο» υπολογισμό των ωρών που θα χρειαστεί ο φοιτητής να αφιερώσει στη μάθηση, διότι με αυτόν τον τρόπο διατηρούν το φαινόμενο των «μοναχικών λύκων», αλλά, αντιθέτως, τους καλεί να συνεργαστούν μαζί τους αλληλοδιαμορφώνοντας την εκπαιδευτική πράξη. Με αυτό στο νου, μπορούμε να ισχυρισθούμε, ότι η μανιώδης από πλευράς εκπαιδευομένου κάλυψη των υπολογισθέντων ωρών μελέτης οδηγεί στην υιοθέτηση μιας ανεξάρτητηςστάσης, η οποία με τη σειρά της τροφοδοτεί φαινόμενα αντικοινωνικότητας και εγκλεισμού σε μιαεγωτική αυτάρκεια.

Συμπεράσματα

Λαμβάνοντας υπόψη μας τα ανωτέρω καταλήγουμε ότι οι νέες τεχνολογίες συνεπικουρούν στην ανάπτυξη μαθητοκεντρικών μεθόδων διδασκαλίας και στην ενδυνάμωση της ενεργητικής μάθησης (Rollag&Billsberry, 2012·Σολομωνίδου, 2006:). Η αξιοποίηση της νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση συμβάλλει στην ανάληψη από πλευράς των φοιτητών, ευρύτερα δε των μαθητών, πιο ενεργητικών ρόλων στη διαδικασία της μάθησης. Η υποστήριξη των φοιτητών επικοινωνιακά και εκπαιδευτικά συνιστά βασικό παράγοντα ακαδημαϊκής επιτυχίας (Brownetal., 2015· Παπαδημητρίου &Λιοναράκης, 2010· Ραλλιάς& Αναστασιάδης, 2015). Ο εκπαιδευτικός στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση δημιουργεί σχέσεις με τους μαθητές τους και πάνω σε αυτήν την αλληλεπίδραση οικοδομεί την αίσθηση του ανήκειν σε μια κοινότητα, στοιχείο ιδιαίτερα σημαντικό για την μη συμβατική δια ζώσης σπουδή

(Kiriakidis, 2007). Οι σπουδαστές στη εκπαίδευση από απόσταση χρειάζεται να επιδιώκουν την επικοινωνία με τον διδάσκοντα και ο διδάσκων να επιμορφώνεται συνεχώς ανανεώνοντας της γνώσεις του, αφού η σύγχρονη τεχνολογική πραγματικότητα ωθεί σε μία συνεχή επιμόρφωση των διδασκόντων όλων των βαθμίδων (Ζυγούρης & Μαυροειδής, 2011· Ε.Κ.Π.Α. & Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε., 2008).

Το διαδίκτυο έχει, πλέον, αποδείξει την αξία του ως ένα μέσο κοινωνικών και εκπαιδευτικών αλλαγών. Με αυτό στο νου μπορούμε να κατανοήσουμε την επίδραση που άσκησε στον όρο «επικοινωνία», ώστε η «ψηφιακή επικοινωνία» να συνιστά συνιστά μια νέα μορφή επικοινωνίας στην οποία ερείδεται η εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Τα εργαλεία και οι υπηρεσίες του διαδικτύου δεύτερης γενιάς, ή αλλιώς ονομαζόμενου «*συμμετοχικού ιστού*», στα οποία στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, προσφέρουν απίστευτες δυνατότητες αλληλεπίδρασης και συνεργασίας, γι' αυτό, άλλωστε, αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία ως «*κοινωνικό λογισμικό*» ή, αλλιώς, «*αλληλεπιδραστικό συνεργατικό λογισμικό*». Οι διαδικτυακές τεχνολογίες της εποχής μας, εισάγουν τα άτομα σε μια παγκόσμια πραγματικότητα μετατρέποντάς τα σε πολίτες του κόσμου, ενθαρρύνουν τη δημιουργικότητα, την ανταλλαγή ιδεών και υλικού, την συνδιαμόρφωση της ύλης, την δημοσίευση του ατομικού λογισμικού και την επικοινωνία (Owenetal., 2006). Έτσι, η δια ζώσης εκπαίδευση παύει να είναι η μόνη πηγή γνώσης, προωθείται μια διαλογική επεξεργασία της πληροφορίας και η ενεργός μάθηση και η επικοινωνία αλληλοπεριχωρούνται.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσσες Αναφορές

Αναστασιάδης, Π., Αυγερίου, Π., Ρετάλης, Σ. (2005). Εικονικά Πανεπιστήμια (Κεφ. 12). Στο Σ. Ρετάλης (Επιμ.), *Οι προηγμένες τεχνολογίες διαδικτύου στην υπηρεσία της μάθησης*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Βαλασίδου, Α. (2005). *Παράγοντες Επιτυχίας Προγραμμάτων Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης με Νέες Τεχνολογίες. Διατριβή επί διδακτορία*. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Σχολή Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα εφαρμοσμένης Πληροφορικής. Θεσσαλονίκη.

Γκελαμέρης, Δ. (2015). Πώς οι νέες Διαδικτυακές Τεχνολογίες διαμορφώνουν την Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση στο άμεσο μέλλον. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 11, 51-71.

Ε.Κ.Π.Α.& Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε. (2008). *Εκπαιδευτική τεχνολογία-πολυμέσα. Παιδαγωγική επιμόρφωση εκπαιδευτικών του ΟΑΕΔ*. Ανακτήθηκε την 23^η Οκτωβρίου από: http://reader.ekt.gr/bookReader/show/index.php?lib=EDULLL&item=1101&bitstream=1101_01#page/1/mode/2up

Ζησίμου, Η.-Σ. & Αθανασούλα, Ρ.-Α. (2015). Διασφάλιση Ποιότητας και Αξιολόγηση Εκπαιδευτικού Υλικού και συναφούς Έργου στην Τριτοβάθμια Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση Ενηλίκων: Η περίπτωση της Θ.Ε. ΕΚΠ62 του Ε.Α.Π. Στο Α. Λιοναράκης, Σ. Ιωακειμίδου, Γ. Μανούσου, Μ. Νιάρη, Τ. Χαρτοφύλακα & Σ. Παπαδημητρίου (Επιμ.), *Πρακτικά 8ου Διεθνούς Συνέδριου για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση «Καινοτομία και Έρευνα»*, 2(Α). 7-8 Νοεμβρίου 2015 (σσ. 54-67). Αθήνα: Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης.

Ζυγούρης, Φ. & Μαυροειδής, Η. (2011). Ο ρόλος της επικοινωνίας και των νέων τεχνολογιών στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Το πρόγραμμα εκπαίδευσης εκπαιδευτών του Κ.Ε.Ε.ΕΝ.ΑΠ. *Open Education - The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, 7(1), 69-86.

Καρατζά, Μ. (χ.η.). *Η επικοινωνία και η αλληλεπίδραση στην εκπαίδευση από απόσταση* (Κεφ. 5). Επιμορφωτικό υλικό. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Ανακτήθηκε την 3^η Μαρτίου 2016 από: https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=5&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjLsZ2xrpqPLAhWmPZoKHfAQAbOQFghBMAQ&url=http%3A%2F%2Fwww.ekped.gr%2Fpraktika10%2Fgen%2F126.pdf&usg=AFQjCNEQDnhqWaLuP45T4_pnbvcPWvkrbQ

Κόμης, Β. (2004). *Εισαγωγή στις εκπαιδευτικές εφαρμογές των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και των Επικοινωνιών*. Αθήνα: Εκδόσεις Νέων Τεχνολογιών.

Κότσαρη, Κ. (2014). Οι στάσεις των εκπαιδευτικών απέναντι στις Νέες Τεχνολογίες. Στο *Τα Εκπαιδευτικά*, 109-110.

Κουκουνάρας-Λιάγκης, Μ. (2010). *Εκπαιδευτικοί εν δράσει. Νέα πολυτροπική διδακτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη

Λιοναράκης, Α. (2006). *Η θεωρία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και η πολυπλοκότητα της πολυμορφικής της διάστασης*. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.). *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Στοιχεία θεωρίας και πράξης* (σσ. 11-41). Αθήνα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Ματραλής, Χ. (1998). Το έντυπο υλικό στην εκπαίδευση από απόσταση. Στο Α. Κόκκος, Α. Λιοναράκης, Χ. Ματραλής & Χ. Παναγιωτακόπουλος (Επιμ.). *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση*, Γ, 21-49. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Ματραλής, Χ. & Λυκουργιώτης, Α. (1998). Ιδιαίτερα εκπαιδευτικά «εργαλεία»-μέθοδοι. Στο Δ. Βεργίδης, Α. Λιοναράκης, Α. Λυκουργιώτης, Β. Μακράκης & Χ. Ματραλής (Επιμ.). *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση*, Α, 37-94. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Μουζακιάτου, Σ. & Κανονάκη, Μ.-Ο. (2015). Το οπτικοακουστικό υλικό και η δυναμική του στο Εκπαιδευτικό Υλικό της Εξ Αποστάσεως Διδασκαλίας. Στο Α. Λιοναράκης, Σ. Ιωακειμίδου, Γ. Μανούσου, Μ. Νιάρη, Τ. Χαρτοφύλακα & Σ. Παπαδημητρίου (Επιμ.). *Πρακτικά 8ου Διεθνούς Συνέδριου για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση «Καινοτομία και Έρευνα»*, 3(A). 7-8 Νοεμβρίου 2015 (σσ. 46-57). Αθήνα: Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης.

Παπαδημητρίου, Σ. & Λιοναράκης, Α. (2010). Ο Ρόλος του Καθηγητή - Συμβούλου και η ανάπτυξη μηχανισμού υποστήριξής του στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. *Open Education - The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, 6(1-2).

Πλειός, Γ. (2005). Πολιτισμός της εικόνας και εκπαίδευση: Ο ρόλος της εικονικής ιδεολογίας. Αθήνα: Πολύτροπον.

Ραλλιάς, Δ. & Αναστασιάδης, Π. (2015). *Δημιουργία διαδραστικού εκπαιδευτικού υλικού με την μέθοδο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης*. Στο Α. Λιοναράκης, Σ. Ιωακειμίδου, Γ. Μανούσου, Μ. Νιάρη, Τ. Χαρτοφύλακα & Σ. Παπαδημητρίου (Επιμ.). *8ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Καινοτομία και Έρευνα* 3(A), 7-8 Νοεμβρίου 2015 (σσ.2-15). Αθήνα: Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης.

Σολομωνίδου, Χ. (2006). *Νέες τάσεις στην εκπαιδευτική τεχνολογία. Επικοινωνιαλισμός και σύγχρονα περιβάλλοντα μάθησης*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Smaldino, S., Lowther, D. & Russell, J. (2008). Μτφ. Α.-Π. Λιωνής (2010). Επιμ. Π. Αντωνίου. *Εκπαιδευτική Τεχνολογία και Μέσα για Μάθηση*. Αθήνα: Έλλην.

Φραγκάκη, Μ. & Λιοναράκης, Α. (2009α). *Η κοινωνικο-πολιτική και ηθική διάσταση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας μέσα από ένα Εξ Αποστάσεως Πολυμορφικό Μοντέλο. Ένταξη και χρήση των ΤΠΕ στην εκπαιδευτική διαδικασία*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Φραγκάκη, Μ. & Λιοναράκης, Α. (2009β). Πολυμορφικό Μοντέλο Κριτικής Ηλεκτρονικής Κοινότητας Μάθησης. Στοιχεία μιας Ποιοτικής Νοηματοδοτημένης Μάθησης από Απόσταση. *Θέματα Επιστημών και Τεχνολογίας στην Εκπαίδευση*, 2(1-2), 29-53.

Ξενογλωσσες Αναφορές

Beaudoin, M. (1990). The instructor's changing role in distance education. *The American Journal of Distance Education*, 4(2), 21-29.

Brown, M., Hughes, H., Keppell, M., Hard, N. & Smith, L. (2015). Stories from students in their first semester of distance learning. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 16(4), 1-17.

Brown, M., Keppell, M., Hughes, H., Hard, N., & Smith, L. (2013). Exploring the disconnections: Student interaction with support services upon commencement of distance education. *The International Journal of the First Year in Higher Education*, 4(2), 63-74.

Eisner, W. (1998). *The enlightened eye: Qualitative inquiry and the enhancement of educational practice*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall, Inc.

European centre for the development of Vocational Training (2014). *Terminology of european education and training policy. A selection of 130 key terms*. Luxembourg: Publications office.

Hrastinski, S. (2008). Asynchronous and Synchronous E-Learning. *EDUCAUSE Quarterly*, 31(4), 51-55.

Hillesheim, G. (1998). Distance Learning: Barriers and Strategies for Students and Faculty. *The Internet and Higher Education*, 1(1), 31-44.

Holmberg, T. (2003). *Distance Education in Essence- an overview of theory and practice in the early twenty-first century*. Bibliotheks und informationssystem der Universitat Oldenburg. Centre for Routledge and Kegan Paul.

Holmberg, B. (1977). *Distance Education. A survey and Bibliography*. New York: Cogan Page.

Kiriakidis, P. (2007). *Online Learner Satisfaction: Learner-Instructor Discourse*. Ανακτήθηκε την 3^η Μαρτίου 2016 από : <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:vkItn8atD7AJ:etec.hawaii.edu/proceedings/2007/kiriakidis.pdf+&cd=1&hl=el&ct=clnk&gl=gr>

Obringer, L. (2001). *How E-learning Works*. Ανακτήθηκε την 18η Μαΐου 2016 από: <http://people.howstuffworks.com/elearning.htm>

Owen, M., Grant, I., Sayers, S. & Facer, K. (2006). *Socialsoftwareandlearning*. Ανακτήθηκε την 2^η Φεβρουαρίου από: www.futurelab.org.uk/research/opening_education.htm

Rollag, K. & Billsberry, J. (2012). Technology as the enabler of a new wave active learning. *Journal of Management Education*, 36(6), 743-752.

Rocard, M., Csermely, P., Jorde, D., Lenzen, D., Walberg-Henriksson, H. & Hemmo, V. (2007). *Science Education Now: A Renewed Pedagogy for the Future of Europe*. Ανακτήθηκε την 23^η Οκτωβρίου 2015 από: http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/report-rocard-on-science-education_en.pdf

Rumble, G. (1989). On defining distance education. *The American Journal of Distance Education*, 3(2), 8-21.